

УДК 37.013.78

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ СОЦІОЛОГІЇ СЕЛА В АГРАРНИХ ВИШАХ

Шатохін Анатолій Миколайович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва

У статті аналізується стан соціально-гуманітарної освіти в Україні. Акцентується увага на необхідності посилити зв'язок викладання соціальних дисциплін з профілем ВНЗ. Особливо це стосується негуманітарних (галузевих) вищих навчальних закладів. Вирішити це питання можливо шляхом створення модульних програм із навчальних дисциплін соціогуманітарного циклу, насичення існуючих нормативних курсів, зокрема соціології, тематикою, яка б враховувала особливості профілю підготовки спеціалістів. Підкреслюється, що це буде сприяти підвищенню якості освіти студентів, практичній спрямованості соціогуманітарних дисциплін для негуманітарних спеціальностей, актуалізує наукові дослідження тощо. Зазначимо, що доповненням класичного курсу соціології в аграрних університетах може стати спеціальний курс «Соціологія села», досвід викладання якого накопичений в аграрних вищих навчальних закладах України та зарубіжних країн. Пропонується структура такого курсу, розроблена автором публікації. Спецкурс включає такі теми, як: методологічні засади дослідження села і селянства; соціальні проблеми трансформації сільського життєвого середовища; нові солідарності та нові нерівності в соціальній структурі села та ін.

Ключові слова: вища аграрна освіта, соціологія села, методика викладання соціології.

В статье анализируется состояние социально-гуманитарного образования в Украине. Акцентируется внимание на необходимости усиления связи преподавания социальных дисциплин с профилем вуза. Особенно это касается негуманитарных (отраслевых) высших учебных заведений. Решить этот вопрос можно путем создания модульных программ по учебным дисциплинам социогуманитарного цикла, насыщения существующих нормативных курсов, в том числе социологии, тематикой, учитывающей особенности профиля подготовки специалистов. Подчеркивается, что это будет способствовать повышению качества обучения студентов, практической направленности социогуманитарных дисциплин для негуманитарных специальностей, актуализирует научные исследования и т.д. Дополнением классического курса социологии в аграрных университетах может стать специальный курс «Социология села», опыт преподавания которого накоплен в высших аграрных учебных заведениях Украины и зарубежных стран. Предлагается структура такого курса, разработанного автором публикации. Структура включает такие темы, как: методологические основы исследования села и крестьянства; социальные проблемы трансформации сельского жизненного пространства; новые солидарности и новые неравенства в социальной структуре села и др.

Ключевые слова: высшее аграрное образование, социология села, методика преподавания социологии.

The article examines the state of socially-humanitarian education in Ukraine. It is focused on the need to strengthen the link between teaching social disciplines with the profile of the higher education institution. This is especially true to the non-humanitarian (sectoral) higher educational establishments. Resolving this issue is possible by creating modular programs on socially-humanitarian cycle educational disciplines, the saturation of the existing regulatory courses, including sociology, by the theme that is tailored to the profile of studying. It is emphasized that this will contribute to improving the quality of teaching students, practical orientation of the socially-humanitarian disciplines for non-humanitarian faculties, research updates, etc. Addition to the classic course of sociology in the agricultural universities may become a special course «Rural Sociology», teaching experience of which is accumulated in the higher agrarian educational establishments in Ukraine and foreign countries. The article presents the structure of such course, developed by teachers of Uman National Horticulture University. The structure includes such topics as: methodological foundations of rural areas and the peasantry study; social problems of rural living space transformation; new solidarity and new inequalities in the social structure of the village.

Keywords: higher agricultural education, rural sociology, methods of teaching sociology.

Гуманітаризація вищої освіти, перш за все в галузі природничих та технічних спеціальностей, відповідає нагальним потребам трансформації українського суспільства. Про величезну значущість гуманітаризації та гуманізації навчального процесу у вітчизняній вищій школі пишуть у своїх роботах В. Андрущенко і М. Михальченко, акцентуючи увагу на ролі соціогуманітарних дисциплін, зокрема

соціології, у підготовці фахівців з вищою освітою (див., напр. : [1, с. 9]). Як зазначають деякі дослідники, засвоєння студентами знань з таких навчальних дисциплін, як право, економіка, соціологія, психологія, політологія та ін., дозволить їм не тільки оволодіти відповідними теоретичним знанням про людину і суспільство, проблеми та перспективи розвитку сучасного соціуму тощо, але й набути навички міжіндивідуальної взаємодії, командної роботи, комунікації у мультикультурному середовищі тощо [2].

Звичайно, соціально-гуманітарна освіта у вищій школі України потребує свого реформування, приведення у відповідність до європейських освітніх стандартів. В «Основних напрямках підготовки суб'єктів навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи організації навчання», сформульованих у Болонській декларації, підкреслюється необхідність створення модульних програм із тих чи інших навчальних дисциплін. У межах програм певні міні-модулі можна легко замінити на інші, поновити, трансформувати, адаптувати до завдань підготовки фахівців того чи іншого профілю тощо. Тобто йдеться про насичення існуючих нормативних навчальних курсів тематикою, яка б урахувала особливості фахової підготовки майбутніх спеціалістів. На це звертали увагу й учасники всеукраїнського соціологічного дослідження «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу» [3, 4], здійсненого Соціологічною асоціацією України на замовлення МОН України в 2016 році.

Реалізація пропозицій, сформульованих студентами та викладачами українських вишів у ході цього дослідження, зокрема щодо підвищення практичної спрямованості викладання вузівських навчальних дисциплін, у тому числі соціогуманітарного циклу, вимагає, на наш погляд, вирішення таких завдань.

По-перше, соціально-гуманітарні дисципліни, як зазначалось вище, повинні викладатися з урахуванням профілю вузівської підготовки спеціалістів. Вони не можуть бути абсолютно однаковими для майбутніх агрономів, юристів, педагогів, лікарів, менеджерів, інженерів тощо. Соціогуманітарні дисципліни, в тому числі соціологія, мають набути прикладного характеру, формувати у майбутніх фахівців компетентності, пов'язані з роботою з людьми, з вирішенням тих чи інших конфліктних ситуацій, з розв'язанням певних виробничих проблем тощо.

По-друге, викладачі соціогуманітарних дисциплін, принаймні в периферійних вишах, до певної міри зажаті у лещата нормативних курсів, що суттєво гальмує реалізацію першого завдання, сформульованого нами вище. Можливо, проблеми розробки авторських курсів та спецкурсів у зазначених нами ВНЗ зумовлені, в тому числі, небажанням чи навіть побоюванням керівників деяких вишів надавати своїм викладачам право виявляти ініціативу та самодіяльність у підготовці тих чи інших спецкурсів. Натомість, наскільки нам відомо, у провідних вітчизняних вишах (Харківському, Київському, Львівському університетах) створення авторських курсів, зокрема з соціогуманітарних дисциплін, всіяко заохочується та підтримується. Проте у більшості периферійних ВНЗ такий досвід не є поширеним. Саме через те ми щороку розподіляємо навчальне навантаження, зокрема ті чи інші курси між викладачами, виходячи з принципу «хтось повинен це читати», не враховуючи наукові інтереси викладача, його зацікавленість у викладанні тих чи інших навчальних дисциплін. За цих умов викладач, наукові інтереси якого далекі від проблем дисципліни, що йому доручили читати, перетворюється, у кращому разі, в здібного інтерпретатора чужого підручника. Бо підготувати свій авторський курс він і не може, і не хоче.

По-третє, аби увійти до європейської освітньої системи, вітчизняна вища освіта, в тому числі її соціогуманітарна складова, повинна бути певним чином конвертованою, тобто такою, що ґрунтується не тільки на власних, але й на європейських та світових досягненнях соціологічної науки та соціологічної освіти. Задля цього необхідно налагодити систему обміну досвідом викладання соціогуманітарних дисциплін, зокрема соціології, з європейськими колегами. Треба зробити лише задекларовану викладацьку та студентську мобільність дійсно реальною. При цьому ми не повинні комплексувати, акцентуючи на проблемах в українській соціогуманітарній освіті. Адже і у нас є певні досягнення та здобутки, зокрема в розробці спецкурсів з соціології.

Так, в Уманському національному університеті садівництва соціологія викладається студентам практично усіх спеціальностей. Щоправда, існують суттєві розбіжності в обсязі соціологічних курсів – від 36 до 144 годин. Відповідно, суттєво різниться й обсяг аудиторних занять. І хоча чинний Закон про вищу освіту передбачає потужну частку навчальних курсів та спецкурсів за вибором студентів, соціально-гуманітарних дисциплін (в умовах скорочення навчального навантаження студентів) це майже не торкнулося. І, як свідчить спілкування з колегами-соціологами негуманітарних ВНЗ, «вибір» студентами дисциплін носить переважно формальний характер (і не лише соціогуманітарних (непрофільних) курсів, але й курсів за профілем навчання).

Ще раз підкреслимо, що, на наше переконання, майбутнє соціогуманітарних дисциплін – за авторськими спеціальними курсами. На нашу думку, розробка оригінальних спецкурсів з тих чи інших галузей соціологічного знання, насичення їх цікавою та корисною для майбутніх спеціалістів інформацією, що має безпосереднє відношення до обраного ними фаху, по-перше, дозволить підвищити інтерес студентів до суспільних наук, довести їхню значущість для поліпшення професійної підготовки майбутніх фахівців; по-друге, може заохотити викладачів ВНЗ до наукової роботи в певній галузі соціології (за якою підготовлено спецкурс); по-третє, доведе здатність суспільствознавців конкурувати один з одним та з колегами з профільних кафедр, підвищать престиж суспільних наук в очах студентів, нарешті, підвищить

якість освітніх послуг, які надають вітчизняні вищі навчальні заклади. Такий підхід до створення спецкурсів відповідає вимогам кредитно-модульної ступеневої освіти в зарубіжних країнах [5].

Якщо говорити про навчальну дисципліну, до якої автор цієї публікації має безпосереднє відношення, то перш за все треба зазначити, що спеціальний курс «Соціологія села» (у деяких вишах він має назву «Аграрна соціологія») розпочав викладатися у вітчизняних аграрних ВНЗ ще з 1990-х років. З власного досвіду можемо сказати, що цей курс користувався увагою серед студентів. Цікавий досвід викладання соціології, зокрема зазначеного спецкурсу, накопичили колеги з аграрних університетів Києва, Харкова, Дніпропетровська, Львова та інших вишів сільськогосподарського профілю. Так, з нашого погляду, цікавою є програма з курсу «Соціологія села», розроблена професором МАУП Б. Головка. Заслужують уваги методичні розробки з цього курсу професора Львівського аграрного університету А. Копитко. На соціологічних факультетах класичних університетів в якості окремого модулю розглядалися питання соціології села. Особливо цікавий досвід викладання соціології села (sociologija wsi) накопичили польські колеги.

На жаль, останнім часом у зв'язку із скороченням навчального навантаження в багатьох вишах, у тому числі аграрного профілю, цей спецкурс майже зник. Проте ми з колегами не відмовилися від аналізу соціальних проблем українського села у відповідному курсі. При цьому ми виходили з того, що аграрний сектор наразі є сьогодні в Україні чи не єдиною галуззю народного господарства, яка не лише «залишається на плаву», але є вирішальним фактором збереження економічного потенціалу нашої країни в умовах суспільно-економічної та політичної кризи, яку вона переживає.

Розробляючи спецкурс «Соціологія села», ми не мали особливих проблем з джерельною базою, навчальним матеріалом. Достатньо згадати праці таких науковців, як М. Вуйченко, В. Зубов, І. Лукінов, М. Орлатський, І. Прибиткова, І. Прокопа, П. Саблук, М. Сакада, В. Тарасенко, В. Юрчишин, А. Шауренко, К. Якуба. При розробці спецкурсу «Соціологія села» стануть у нагоді наукові напрацювання російських і білоруських соціологів та економістів, зокрема Т. Заславської, З. Калугіної, Г. Панкратової, В. Староверова та інших.

В межах цієї публікації ми хотіли б запропонувати авторське бачення структури спеціального курсу «Соціологія села», виходячи з нашого досвіду викладання курсу «Соціології».

Структура курсу «Соціологія села» для студентів аграрних ВНЗ (36 годин).

Вступ: мета та завдання спецкурсу, його місце в системі профільної підготовки майбутніх аграріїв; компетенції, які вони здобувають завдяки засвоєнню цього курсу; де і як вони можуть застосовувати ці компетенції.

Модуль 1. Методологічні засади дослідження села і селянства.

Об'єкт, предмет та структура соціології села як спеціальної соціологічної теорії. Коротка історія соціологічної думки про село і селянство. Емпіричні дослідження в галузі соціології села: проблематика, методологія та методика. Соціальна сфера сучасного українського села. Соціальний феномен селянства, особливості селянства як соціальної групи. Соціально-професійна структура села. Стратегія і результати реформування аграрного сектору в Україні. Концепція трансформації соціальної сфери села в умовах сучасної аграрної реформи. Нормативні документи з соціального розвитку села і сільських територій. Агрокомплекси в системі реформування сільського господарства: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. Трансформація системи освіти фахівців–аграріїв.

Модуль 2. Соціальні проблеми трансформації сільського життєвого середовища. Стан та перспективи модернізації сільської поселенської структури. Вплив депопуляції сільського населення на трансформаційні процеси в українському селі. Модернізація соціальної інфраструктури села як матеріально-речової основи сільського життєвого середовища. Сільський та міський спосіб життя: спільне та відмінне, переваги та недоліки. Повсякденні практики мешканців села. Особливості соціальної комунікації в сільському середовищі. Ринкова трансформація сільськогосподарської праці та становлення підприємництва на селі. Феномен фермерства та фермери як соціальна група. Інвайронменталізм як концептуальна основа розвитку соціоекосистеми «природа-сільськогосподарська праця-суспільство».

Модуль 3. Нові солідарності та нові нерівності в сучасному селі. Тенденції соціально-групових та інституційних змін у сільському соціумі, що трансформуються. Соціальна мобільність сільського населення в контексті транзитивного стану українського суспільства. Соціальні проблеми адаптації селянства до ринкових умов. Трансформація влади в українському селі. Підвищення ролі територіальної громади у вирішенні соціально-економічних проблем сучасного українського села. Спеціалісти–аграрії як суб'єкти соціальних, економічних та політичних перетворень на селі.

Реалізація такої програми спецкурсу «Соціологія села» можлива лише при наявності відповідних фахівців (у нашому виші вони є) та доброї волі адміністрації університетів (або авторитетних рекомендацій «згори»). Коли аграрні виші були підпорядковані Мінагрополітики, запропонувати подібний курс було цілком можливо. Цьому активно сприяв Науково-методичний центр «Агроосвіта». Сьогодні, на жаль, ситуація суттєво погіршилася. Проголошена автономія вищих навчальних закладів на практиці перетворюється в повновладдя деканатів і навчальної частини: «хочемо – дамо, не захочемо – не дамо». А студенти як не мали можливості обирати курси, так і не мають її сьогодні. Пояснення: немає механізму.

Здається, найближчим часом і не буде.

Проте ситуація не безнадійна. В робочих навчальних програмах дисципліни «Соціологія» ми передбачаємо окремих модулів з соціології села. Він включає як аудиторні заняття, так і самостійну роботу студентів: підготовку рефератів, тестів, кросвордів, наукових статей, есе тощо. Крім того, фахівцями нашого університету щорічно проводиться анкетування сільських жителів центральних областей України в межах моніторингу соціального самопочуття селян та соціального захисту сільського населення в умовах земельної реформи.

Таким чином, з огляду на ситуацію, що склалася сьогодні з викладанням соціогуманітарних дисциплін в українських вишах, можна констатувати: соціологічна освіта студентів, що набувають фах у галузі природничих, технічних, гуманітарних (окрім соціології) наук, переживає важкі часи. Виключення соціології з переліку обов'язкових вузівських дисциплін створює проблеми не лише для викладачів, які працюють на кафедрах суспільних наук вітчизняних ВНЗ і можуть залишитися без навчального навантаження (це дуже погано, але все ж таки стосується відносно невеликої професійної групи). Такий стан речей перш за все загрожує суттєвим погіршенням освітньої підготовки фахівців цих профілей навчання. Адже вища освіта – це не тільки і не стільки опанування молодого людиною певної професії, скільки формування її наукового світосприйняття; розуміння причин та наслідків змін, що відбуваються сьогодні на глобальному та локальному рівнях; здобуття вмінь та навичок спілкування в полікультурному середовищі, тобто становлення та розвиток характеристик високоосвіченої, інтелігентної особистості. Без залучення студентської молоді до соціологічного та в цілому до соціогуманітарного знання реалізувати зазначену вище місію вищої освіти дуже важко, якщо взагалі можливо.

Література:

1. Андрущенко В. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне / Андрущенко В., Михальченко М. // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2005. – №4(18). – С. 5-12.
2. Юревич А. В. Состояние российской гуманитарной науки и стратегии её развития // [Електронний ресурс] / Юревич А. В. – Режим доступу: [http:// www.iriss.ru](http://www.iriss.ru).
3. Сокурянська Л. Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу / Сокурянська Людмила Георгіївна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Випуск 36. – 2016. – С.108-113.
4. Сорока Ю. Г. Оцінка українськими студентами якості, змісту та організації навчального процесу (на матеріалах емпіричного дослідження) / Сорока Юлія Георгіївна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Випуск 36. – 2016. – С.114-122.
5. Шатохін А.М. Ступенева освіта: світовий досвід для України / А. М. Шатохін, Л. Ю. Очеретенко // Наука і методика: Збірник науково-методичних праць. Випуск 10. – К.: Агроосвіта, 2007. – С.7-10.